

Productive Space By Design–

IABR–2014–CONFERENCE
12 juni 2014, Rotterdam

Conferentieverslag

Op 12 juni 2014 vond de door de Internationale Architectuur Biennale Rotterdam georganiseerde internationale conferentie **Productive Space By Design–** plaats.

De conferentie maakte deel uit van het publieksprogramma van IABR-2014-URBAN BY NATURE– dat werd georganiseerd parallel aan de tentoonstellingen in de Kunsthal en het Natuurhistorisch Museum Rotterdam.

Productive Space By Design–, eerder bedoeld als een collectieve denkoefening dan een reeks van toespraken en ronde tafelgesprekken, wilde vooral verkennen welk effect de door URBAN BY NATURE– geagendeerde paradigmaverschuiving – het onomkeerbare in elkaar overvloeien van de stedelijke en natuurlijke systemen en planningsdomeinen– kan hebben op de praktijk van de architectuur en de stedelijke ontwikkeling. De belangrijkste vraag die de conferentie aan de orde wilde stellen, luidde daarom: *kan het ontwerpproces een bijdrage leveren aan de totstandkoming van een alternatief model voor stedelijke ontwikkeling, een model dat geen munt slaat uit de exploitatie van land en natuurlijke hulpbronnen, maar dat inzet op de productieve capaciteit van mensen en ruimte?*

IABR-directeur **George Brugmans** benadrukte in zijn welkomstwoord allereerst dat het thema ‘stedelijke ontwikkeling’ als een rode draad door eerdere edities van de Biënnale loopt.

Hij vroeg de verschillende sprekers en deelnemers (uit de werelden van onderzoek, ontwerp, economie, activisme, maatschappelijke organisaties, culturele instellingen en beleidsvorming) actief bij te dragen aan de conferentie en er een werkelijke collectieve denkoefening van te maken, zodat nieuwe benaderingen en methoden voor stedelijke ontwikkeling zouden kunnen worden geformuleerd. Brugmans sprak de verwachting uit dat de conferentie cruciale opgaven zou identificeren die in het onderzoekstraject voor IABR–2016–THE NEXT ECONOMY– aan bod zouden kunnen komen.

Stedelijke ontwikkeling is een essentieel thema. We hebben niet alleen een nieuw paradigma nodig van wat steden in feite zijn, welke positie ze innemen en hoe we ze moeten bouwen en aansturen – nieuw beleid en nieuwe methoden, nieuwe organisatiemodellen en nieuwe bestuursvormen – maar we moeten ook alternatieve financierings- en ontwikkelingsmodellen verkennen. En wij zijn ervan overtuigd dat ontwerpend onderzoek ons hierbij kan helpen.
- George Brugmans

Joachim Declerck, directeur van Architecture Workroom Brussel en dagvoorzitter van de conferentie, onderstreepte hoe onhoudbaar zowel als inefficiënt onze heersende visies en strategieën op het gebied van stedelijke ontwikkeling zijn geworden. Het huidige ontwikkelingsmodel geeft geen antwoorden op dringende hedendaagse vragen, maar produceert toekomstige problemen en verergert de bestaande. Declerck illustreerde de urgentie en de focus van de conferentie met voorbeelden, afkomstig uit stedelijke regio's en metropolen overal ter wereld. Hoe kunnen we, in plaats van te ontwerpen aan de buitenkant, de stijl of de uitstraling van de steden van de toekomst, juist

de principes van stedelijke ontwikkeling zélf op een andere manier bekijken en ontwerpen?

Aan ontwikkeling lijken regels, principes en mechanismen ten grondslag te liggen die we niet in de hand hebben. Overheden grijpen niet van binnenuit in, maar zijn geneigd zich aan dit systeem te onderwerpen. In de huidige context worden ontwerpers weliswaar in de gelegenheid gesteld bepaalde vragen te beantwoorden, maar ze zijn uitgesloten van het noodzakelijke proces van het herformuleren van de vragen zélf.

- Joachim Declerck

Landschapsarchitect en Curator van de IABR–2014– **Dirk Sijmons** was gevraagd te reflecteren op hoe URBAN BY NATURE–, dat een tot nadenken stemmend nieuw perspectief opent op de relatie tussen huidige zowel als toekomstige milieuproblemen en stedelijke opgaven, tevens oproept tot alternatieve manieren van ontwerpen en beleidsvorming. Als we ons er van willen verzekeren dat stedelijke ontwikkeling een zinvolle bijdrage zal leveren aan de oplossing van problemen zoals klimaatverandering, de schaarste van hulpbronnen en maatschappelijke en milieuvraagstukken, stelde Sijmons in zijn *keynote*, dan moeten we dringend de dominante logica van de stedelijke ontwikkeling doorbreken. Nog steeds is die gebaseerd op het verschil tussen de waarde van land in een stedelijke context (hoog) en in een agrarische of natuurlijke context (laag), met als gevolg de voortdurende aantasting van het landschap. Sijmons legde aan de hand van de drie IABR–2014–PROJECTATELIERS– in Rotterdam, Brabant en op Texel uit, hoe goed doordachte alternatieve

ontwikkelingsvoorstellen deze structuur kunnen doorbreken.

In BrabantStad hebben nieuwe vormen van samenwerking de barrières tussen planning op het gebied van water, landbouw en stedelijke ontwikkeling geslecht; in Rotterdam werden innovatieve verkenningen van het stedelijk metabolisme vertaald naar concrete voorstellen voor stedelijk beleid en planning; en op Texel hebben nieuwe verkavelingsprincipes van het toerisme een instrument ten nutte van een meer natuurlijke, veerkrachtige ontwikkeling gemaakt.

Het is een van de duidelijkste signalen die deze biënnale wil afgeven: we kunnen niet terug in de tijd! En er is geen nieuwe wereld meer te ontginnen! We moeten onze problemen oplossen in de stedelijke landschappen die onze natuurlijke habitat vormen. Dit is waar we het mee moeten doen, en we moeten het nu meteen doen. En let op, dat is geen zwartgallige gedachte, integendeel: er zijn nieuwe avonturen om naar uit te kijken.

- Dirk Sijmons

Sessie I: Het nieuwe ontwikkelen

Aan het begin van de eerste sessie, over methodes en principes die een alternatief model voor stedelijke en ruimtelijke ontwikkeling zouden kunnen opleveren, legde *keynote*-spreker **Samuel Carter**, Associate Director Resilience van de Rockefeller Foundation, uit hoe en waarom deze wereldberoemde filantropische instelling zoveel aandacht besteed aan de veerkracht van steden.

Eenzijds stimuleert de stichting kennisvorming en plaatst ze het concept 'resilience', veerkracht, in een wetenschappelijk kader, anderzijds bevordert ze met concrete projecten en op zoveel mogelijk plekken de ontwikkeling van meer veerkrachtige steden. De Foundation is medeorganisator van verschillende programma's die aan oplossingen voor concrete problemen in specifieke metropolen werken (zoals Rebuild By Design). Ook heeft zij een wereldwijd platform opgezet, *100 Resilient Cities*, met als doel het aantal stadsbesturen dat aan grotere stedelijke veerkracht werkt, te vergroten.

De concrete, pragmatische en projectgerichte aanpak van de Rockefeller Foundation is bedoeld om te voorkomen dat veerkracht louter het laatste nieuwe modewoord wordt, dat slechts als een verplicht nummer in ieder beleidsdocument wordt ingeschreven. Alle acties en programma's moeten bijdragen aan een fundamentele paradigmaverschuiving. De Foundation wil actoren en acties bijeen brengen in één dialoog, zodat er een samenhangende visie voor een meer veerkrachtige toekomst ontstaat. Via samenwerking met grote partijen die verantwoordelijk zijn voor grootschalige plannen en investeringen in steden en regio's, en door traditionele methoden en instrumenten kritisch tegen het licht te houden, wil de stichting op de lange termijn een werkelijke bijdrage leveren aan gedragsverandering bij alle betrokken partijen.

Het geniekorps van het Amerikaanse leger is belast met en verantwoordelijk voor het beheer en de bouw van kustbeschermingswerken. Dit betekent dat de manier waarop we ons tegen overstromingen beschermen tot op de dag van vandaag wordt bepaald door hun inschatting van de risico's en hun manier om deze risico's te beperken. Dit proces staat niet bepaald open

voor innovatie. Ons project Structures of Coastal Resilience is bedoeld om het reguliere proces van onderzoek van het korps te verrijken met wat de IABR een 'sabbatical detour' noemt. De Rockefeller Foundation heeft het vermogen een ontwerpwedstrijd te financieren en die parallel te laten lopen aan het uitgebreide onderzoek van het korps zodat er innovatieve ideeën ontstaan die het korps kan inzetten bij toekomstige projecten.
- Samuel Carter

De uitgangspunten voor een alternatief model voor stedelijke ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande gedragsverandering werden verder onderzocht tijdens het eerste rondetafelgesprek: ***For A New Development Model.***

Pierre Bélanger, Associate Professor Landschapsarchitectuur aan de Harvard Graduate School of Design, opende het gesprek met te stellen dat we zullen moeten erkennen dat onze opgaven steeds vaker worden gedomineerd door on-ontwerpbaar natuurkrachten zoals stormen en orkanen, in plaats van door ontwerpers.

De moderne ontwerptraditie, het geniekorps voorop, gelooft nog steeds dat een sterke en geoptimaliseerde infrastructuur ons tegen dergelijke natuurkrachten zal kunnen beschermen. Dit is duidelijk niet het geval. We moeten de kennis die we nodig hebben om deze krachten letterlijk te overleven ergens anders zien te vinden, misschien in lokale oplossingen zoals bijvoorbeeld in Haïti ontwikkeld om dramatische klimatologische omstandigheden te overleven. Die lokale strategieën zijn toegepast totdat het Westen zijn moderne technocratische aanpak begon te importeren: gecentraliseerde vormen van verstedelijking en landbouw vervingen de zeer

productieve, agronomische en gedecentraliseerde patronen van de oorspronkelijke beschaving. We moeten leren om te on-ontwerpen, om de logica en de krachten die we niet in de hand hebben, te doorgronden, om de automatische ontwikkelingspilot die intrinsiek deel uitmaakt van beleidskaders en regelgeving te begrijpen en te ontmantelen, en om iets van de mogelijkheden van de zachte elementen - zand, planten, gewoonten, et cetera - te leren. Pas als we deze systemen begrijpen, zullen we in staat zijn om ze op alternatieve en zinvolle manieren opnieuw te combineren in een ontwerp.

Roelof Bleker, Dijkgraaf van Waterschap Rivierenland, onderschreef deze analyse. Hij ziet het idee om geplande, grote investeringen ten behoeve van de Nederlandse veiligheid te doen opgaan in een breder project - dat ook de toekomst van de stedelijke ontwikkeling omvat, dat een platform creëert voor recreatieve activiteiten en natuurlijke systemen of de overgang naar groenere energie kan faciliteren - als een belangrijke ontwerpogave.

Volgens **Eric Frijters**, architect en partner bij .FABRIC, bestaat de taak die voor ons ligt inderdaad uit het verzamelen van informatie over de systemen die het stedelijk leven in stand houden.

De bijdrage van .FABRIC aan het IABR-2014-PROJECTATELIER ROTTERDAM bestond in feite uit het zichtbaar maken van zulke informatie, die zodoende toegankelijk en overtuigend aan beleidsmakers, politici en andere betrokkenen kon worden gepresenteerd als uitgangspunt voor nieuwe aanpakken.

Fred Van Beuningen heeft het grootste deel van zijn loopbaan bij grote bedrijven gewerkt en is momenteel directeur van Rotterdam Partners, de organisatie die zich bezighoudt met het stimuleren en promoten van de Rotterdamse economie. Hij onderschreef de genoemde opvattingen en bevestigde het belang van 'transformatieve kennis': beiden kunnen worden gebruikt om pragmatische coalities tot stand te brengen, bestaande uit betrokkenen uit zowel de publieke als de private sector die het eens zijn over risico's en doelstellingen.

Juist deze 'pragmatische coalities' zijn werkelijk in staat het ontwikkelingsproces te veranderen, meent **Floris Alkemade**, architect en stedenbouwkundige.

Alkemade was één van de ontwerpers actief in het IABR-2014-PROJECTATELIER BRABANTSTAD en ziet het resultaat ervan als een opmaat naar dergelijke potentieel effectieve coalities. Na het verkennen van mogelijke wisselwerkingen tussen de verschillende systemen, planningstradities en actoren (water, natuur, landbouw, stedelijke, industrie, et cetera), worden deze logica's en systemen in de ontwerpvoorstellen van het Atelier opnieuw gecombineerd, en daarbij komen potentiële synergiën ten behoeve van

de herontwikkeling van het verstedelijkt Brabants tapijtlandschap aan het licht.

Ter afsluiting van dit rondetafelgesprek stelde **Dirk Sijmons** de cruciale vraag waarop tijdens het tweede rondetafelgesprek zou worden doorgesproken: hoe komt het dat het dominante ontwikkelingsmodel niet verandert terwijl we dit soort plannen al sinds het midden van de jaren 1980 aan het maken zijn? Hoe kan deze alternatieve ontwikkelingslogica iets doorbreken dat nog het meest op een glazen plafond lijkt?

Ter afsluiting van de eerste sessie besprak *keynote*-spreker **Maarten Hajer**, Directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL),

nieuwe vormen van samenwerking –of zelfs een nieuw contract– tussen overheid en samenleving die voorwaarden zijn voor een succesvolle omwenteling binnen het ontwikkelingsmodel. Lokale en nationale overheden kunnen de koers niet in hun eentje verleggen, en de noodzakelijke investering van 50 triljoen dollar in ecologisch verantwoorde innovatieve hightech infrastructuur alleen is ook niet voldoende. Overheden hebben de neiging om zowel voor te schrijven wélke doelen moeten worden gehaald, als hóé die moeten worden gehaald. Echter, ze zouden ontwikkeling en evolutie niet moeten overreguleren, maar durven openstaan voor lokale coalities die met hun eigen oplossingen voor gezamenlijke problemen komen. Het afschaffen van één enkele maat- of beleidsregel kan soms al voldoende zijn. De noodzakelijke omwenteling zal alleen plaatsvinden als overheden erin slagen de capaciteit en de energie van het maatschappelijk middenveld te mobiliseren. Hajer vraagt om *een overheid die faciliteert: een overheid die de koers uitzet en de doelen stelt, en die optreedt als een deskundige katalysator voor het ontstaan van lokale en pragmatische coalities.*

Sessie II: Innovatieve ontwerppraktijken

Peter Swinnen, Vlaams Bouwmeester, verkende in *Redesign Policy* de rijke geschiedenis van de ruimtelijke ontwikkeling in Vlaanderen, Brussel en andere Europese steden en regio's.

Swinnen, die liever proactieve dan reactieve beleidsprogramma's ziet, betreurt het dat we kennelijk niet langer de vaardigheden en het vertrouwen hebben om doortastende, proactieve bouwprogramma's op te stellen. Proactieve programma's combineren gedurfde doelen en ambities met concrete bouwprojecten; en ze betrekken particuliere deelnemers en ontwikkelaars bij de zoektocht naar oplossingen voor stedelijke, regionale en nationale problemen. Zodoende worden de verschillende aspecten van het ontwerpproces tegelijk ingezet en wordt voorkomen dat architecten en stedenbouwkundigen vastlopen in hetzij vage beleidsonderzoeken, hetzij in specifieke ontwerpen voor individuele gebouwen.

Nu Swinnen er vier van zijn vijf ambtsjaren als Vlaams Bouwmeester heeft opzitten kan hij voor het eerst terugkijken op de programma's die hij heeft gelanceerd samen met verschillende ministeries, departementen en agentschappen van de Vlaamse overheid. Zijn eerste conclusies luiden dat de nieuwe experimentele programma's inderdaad de mogelijkheid scheppen om creatieve bouwprogramma's uit te voeren (dat wil zeggen, proefprojecten), waarbij het ontwerpproces een cruciale en tweeledige rol speelt: het verrijkt en innoveert het beleid, en het maakt dit beleid concreet in termen van de fysieke omgeving.

Tijdens het tweede rondetafelgesprek **Changing Practices: Design & Policy** werd verder onderzocht hoe zowel beleidsvorming als het ontwerpproces moeten evolueren om de bestaande principes en de richting van de stedelijke ontwikkeling radicaal te veranderen.

Architect **Mark Brearley**, die tot 2013 leiding gaf aan 'Design for London', lichtte door het uitleggen van het *High Street Program* toe welke vaardigheden van architecten vooral relevant zijn voor stedelijke beleidsvorming en ontwikkeling.

Ten eerste kan het ontwerpproces onderwerpen en ruimtes identificeren die nog niet zijn onderzocht, maar die wel een enorme betekenis voor de toekomstige ontwikkeling van onze steden kunnen hebben. Ten tweede maakt het ontwerpproces zichtbaar en tastbaar wat van belang is en welke de mogelijkheden zijn. En ten derde kan het ontwerpproces overtuigende argumenten en actiepunten opleveren – een goed verhaal, een 'pitch' die politici en beleidsmakers ervan kan overtuigen dat ze waar het betreft stadsontwikkeling voorop moeten lopen, het verhaal moeten uitdragen en voor financiering moeten zorgen.

Hans Tijn, directeur Ruimtelijke Ontwikkeling bij het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, benadrukte het belang van de rol die het ontwerpproces speelt als de *interface* tussen gevestigde belangen en de verschillende beleidssectoren binnen de overheid. Echter, om het door Sijmons ter sprake gebrachte glazen plafond te

breken, stelt Tijn, moet de ontwerpwereld eerst zichzelf wakker schudden en zorgen dat er een publiek debat ontstaat. De politiek zal zich pas achter een alternatief ontwikkelingsmodel scharen wanneer onze argumenten en overtuigingen ook aanslaan bij het grote publiek. Platforms zoals de IABR, die als onafhankelijke partners van de overheid functioneren, spelen een cruciale rol in het verbinden van de verschillende sectoren en niveaus van beleidsvorming, de ontwerpwereld en het grote publiek.

Kristian Koreman, landschapsarchitect en partner bij ZUS, herkent dat de ontwerper een bemiddelende rol speelt, zowel in zijn eigen praktijk als in de manier waarop de IABR–2012–Test Site Rotterdam tot stand kwam.

Koreman onderscheidt drie hoofddomeinen, elk met hun eigen afzonderlijke werkplatform, hun eigen taal: beleidsmakers schrijven in Word, ontwikkelaars rekenen in Excel, en architecten verbeelden in Adobe of AutoCAD. Bij het toepassen van het alternatieve ontwikkelingsmodel van de Test Site in het centrum van Rotterdam bleek het buitengewoon handig te zijn om in alle drie de talen te kunnen werken. Door toespraken en beleidsdocumenten te ontcijferen, ze te vertalen naar Excel en ze uiteindelijk aan een prikkelende visualisatie te koppelen, aan een ontwerpvisie op de transformatie van de fysieke ruimte, konden alle gevestigde belangen werkelijk op een nieuwe manier worden gecombineerd en kon een zinvolle coalitie worden gevormd.

Het lijkt er dus op dat we innovatieve culturele platforms nodig hebben om dergelijke nieuwe coalities te cultiveren, niet alleen de IABR in Nederland, maar overal, ook in São Paulo, betoogde **Guilherme Wisnik**.

Als hoofdcurator van de laatste en volgende Architectuur Biënnale van São Paulo richt Wisnik zich vooral op het versterken van de rol van zijn biënnale als platform voor innovatie. Door het museum, de traditionele centrale expositieruimte, uit de weg te gaan en op specifieke locaties in São Paulo de confrontatie met concrete bestaande problemen aan te gaan, is de biënnale getransformeerd tot een instrument om nieuwe coalities en ontwikkelingen te testen – een proces dat sterk lijkt op en deels geïnspireerd is door de ‘sabbatical detour’-methode van de IABR zoals die bijvoorbeeld is gebruikt bij de Test Site Rotterdam.

De conferentie werd afgesloten door voormalig burgemeester van Antwerpen **Patrick Janssens**. Hij kent het belang van stedelijke

ontwikkeling en van het ontwerpproces, maar merkte als burgemeester ook dat veel van zijn collega’s de potentie van dit instrument niet begrijpen of het in ieder geval niet gebruiken om er concreet beleid mee te maken. Het is zaak dat we met zijn allen het lineaire proces loslaten, de gang van probleem, naar analyse, naar briefing, naar ontwerp, naar uitvoering, naar evaluatie en tenslotte naar feedback. Dat proces heeft hoogstwaarschijnlijk nooit echt goed gewerkt, maar wordt tot op de dag van vandaag op opleidingen onderwezen en is vooral onder beleidsmakers nog steeds gangbaar. We hebben de creativiteit van de ontwerpers nodig om de noodzakelijke paradigmaverandering bij beleidsmakers mogelijk te maken.

Maar we moeten ons tegelijkertijd wel realiseren dat ook het ontwerpproces zelf aan verandering onderhevig is: van een specifieke activiteit die een plaats had in de keten van een lineair proces, is zij een activiteit geworden die de volledige keten samenbindt. Ontwerpers moeten ervoor zorgen dat ze klaar zijn voor die nieuwe praktijk.